

І. М. Григорчак,
к. держ. упр, старший викладач кафедри міжнародного туризму,
Київський національний університет культури і мистецтв

ФЕНОМЕН НАЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ТА РОСІЙСЬКОМУ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОМУ ПОЛІ

I. Hryhorchak,
Candidate of Sciences in Public Administration, Senior lecturer
of the Department of international tourism, Kyiv National University of Culture and Arts

THE PHENOMENON OF THE NATION IN UKRAINIAN AND RUSSIAN POLITICAL AND LEGAL FIELD

Проаналізовано семантичну еволюцію феномену "нація". Окреслено співвідношення етнічної та політичної концепції нації. На основі компаративного методу розглянуто сутність поняття "нація" в українському та російському законодавстві. Зазначено, що попри традиційне домінування етнокультурної інтерпретації нації в обох країнах, поступово відбувається перехід до широкого громадянського (політичного) розуміння цього концепту. Установлено, що поняття "нація" використовується як в етнічному, так і у політичному значеннях в українському правовому полі. Запропоновано у вітчизняне законодавство внести відповідні зміни, які б, виходячи з політичного розуміння сутності концепту "нація", відповідали сучасній міжнародній практиці. Розглядається співвідношення понять "народ України" та "український народ".

The semantic evolution of the phenomenon "nation" is analyzed. The correlation of ethnic and political concept of a nation is outlined. On the basis of the comparative method, the essence of the concept "nation" in Ukrainian and Russian legislation is considered. It is noted that despite the traditional dominance of the ethno-cultural interpretation of the nation in both countries, the transition to a wide civil (political) understanding of this concept is gradually taking place. It is established that the term "nation" is used both in ethnic and political positions in the Ukrainian legal field. It is proposed to make appropriate changes in the domestic legislation, which, based on the political understanding of the essence of the concept of "nation", will correspond to modern international practice. The correlation between the concepts of "people of Ukraine" and "Ukrainian people" is considered.

Ключові слова: нація, етнічна нація, політична нація, етнічні групи, народ, правове поле, політична спільнота, концепт, дискурс.

Key words: nation, ethnic nation, political nation, ethnic group, nation, legal field, political community, concept, discourse.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Традиційно нація в країнах Західної Європи розуміється як політична спільнота, на відміну від східноєвропейських країн, де тривалий час націю розглядали в етнічному розумінні. Однак після розпаду соціалістичної системи в країнах Східної Європи поступово концепт "етнічної нації" відходив на другий план, поступаючись місцем концепту "політичної нації".

Водночас на теренах пострадянського простору, у тому числі в Україні, західне розуміння поняття "нація" затягнулося. На нашу думку, це пояснюється, з одного боку, ментальною інерцією, оскільки в колишньому

СРСР мало місце стійке безальтернативне заідеологізоване сталінське розуміння сутності поняття "нація", а з іншого — етнонаціональні відносини в Україні протягом останніх двадцяти років не відносилися до основних. Свідченням цього є сформована ще у 90-х рр. минулого століття правова база етнонаціональної політики в Україні, яка з того часу практично не оновлювалася, а її реформування обмежувалося "політичними заявами та деклараціями про наміри" [8, с. 47].

Водночас саме сьогодні, як ніколи в попереднє 25-річчя, поняття "політична нація" повинно бути задіяне в Україні для вирішення завдання національної кон-

солідатії. Як показує світовий досвід, цілісність суспільства переважно закріплюється політико-правовими засобами. Усе це має бути відображено серед іншого у базових поняттях етнонаціональної політики України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ЦЬОЇ ПРОБЛЕМИ

Питання сутності концепту "нація" в своїх роботах досліджували західні дослідники: Б. Андерсон, Д. Армстронг, Е. Гелнер, Л. Грінфелд, К. Дойч, Г. Кон, В. Коннор, Е. Сміт, Е. Хобсбаум та ін.

Значний внесок у дослідження питання нації зробили такі вітчизняні вчені, як О. Бочковський, М. Грушевський, Д. Донцов, В. Липинський, С. Рудницький, В. Старосольський, М. Шаповал, С. Шелухін. Серед сучасних науковців слід виділити І. Варзара, Я. Грицака, О. Картунова, Г. Касьянова, А. Колодій, І. Кресіну, Ю. Римаренка, М. Пірен, Л. Шкляра та ін.

Попри величезну кількість наукової літератури поняття "нація" продовжує відноситися до дискусійної категорії. Одним з прикладів цього є відсутність чіткого визначення поняття "нація" в українському законодавстві.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є порівняльний аналіз українського та російського законодавства щодо сутності категорії "нація", а також терміну "народ" у тій мірі, в якій воно досить часто виступає як синонімічний відповідник до поняття "нація".

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Категорія "нація" відноситься до однієї з ключових феноменів сучасності. На думку директора Інституту етнології і антропології РАН ім. М.М. Миклухо-Маклая — В. Тишкова, "поняття нація не менш важливе для держави, ніж конституція, загальні правові норми і кордони, які охороняються", оскільки "дискурс про націю надає важливу додаткову легітимність державній владі: створюється образ нації як цілісності, від імені і зі згоди якої ця влада нею керує" [17, с. 158].

Слово "нація" походить від латинського *natio* (рід, плем'я). У Стародавньому Римі, на відміну від її громадян, до яких використовували термін "*populus*" (народ), цей термін застосовували для позначення "чужинців".

З того часу поняття "нація" пройшло тривалу семантичну трансформацію. Спочатку воно служило інструментом відбору, причому критерії відбору мінялися залежно від часу і контексту.

Принципове зрушення у використанні поняття "нація" відбулося спочатку в Англії у XVI ст., а з другої половини XVIII ст. і у Франції, де воно стало ототожнюватися з народом. В одній із статей французької Декларації прав людини і громадянина 1789 року йдеться: "Джерелом суверенної влади є нація. Ніякі установи, жоден індивід не можуть володіти владою, яка не виходить явно від нації" [4].

Після подій Французької революції відбулося переосмислення терміну "нація": по-перше, попри римську традицію вважати поняття "народ" (*populus*) вищим від

поняття "нація", останнє стало означати вищий етап розвитку народу, по-друге, у XIX столітті поняття "нація" дедалі частіше стало ототожнюватися із державою. Подальша етатизація поняття "нація" призвела до того, що при створенні глобальних міжнародних організацій — Ліги націй (1919) та на її основі Організації Об'єднаних Націй (1945), був покладений етатистський підхід феномену нації.

Поряд з цією на сьогодні домінуючою концепцією, яку інколи ще називають "політичною (громадянською) теорією нації", науковці серед близько десяти основних теорій нації виокремлюють ще одну — етнічну. Якщо етнічна нація генетично пов'язана з етносом, оскільки з'являється з його матриці, то політична нація базується на громадянстві конкретної держави, тобто, необхідною передумовою формування політичної нації є наявність держави. Мабуть не дивно, що сутнісний зміст поняття "нація" часто можна зрозуміти лише з контексту.

На відміну від західноєвропейської традиції, де поняття "нація" застосовувалося на загальнодержавному рівні й використовувалося у громадянсько-політичному змісті, у колишньому Радянському Союзі існувала дещо інша практика. Аналогом єдиної політичної нації за часів правління М. Хрущова стала ідея формування "радянського народу" як історичної спільності людей. Натомість поняття "нація" союзний центр передав на рівень етнотериторіальних утворень СРСР, де воно розглядалося як етнокультурна цілісність. Напередодні розпаду СРСР зазначалося, що в його складі живе 53 соціалістичних нації (за загальною кількістю республік, автономних областей та округів) [9, с. 117].

Як бачимо, поняття "народ" у СРСР стояло вище, ніж поняття "нація", що суперечило загальноприйнятним науковим нормам на Заході, де, як було вищезазначено, нація розглядалася як найвищий тип надетнічної, соціокультурної та політичної інтеграції населення.

У такому етнічному розумінні на початку 90-х XX ст. поняття "українська нація" з'явилося в українському політико-правовому полі. Так, в одному з установчих документів сучасної української державності — Декларації про державний суверенітет України (1990), хоча й відсутнє чітке формулювання поняття "українська нація", проте з контексту документа можна судити, що саме в такому сенсі воно розуміється: "Українська РСР є самостійною у вирішенні питань науки, освіти, культурного і духовного розвитку української нації, гарантує всім національностям, що проживають на території Республіки, право їх вільного національно-культурного розвитку" [5].

В етнічному сенсі про поняття "українська нація" мова йде і в Конституції України, в якій зокрема вказується, що "державна сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України" [7]. Попри введення в конституційне поле категорії "українська нація", проте правовий статус цього терміну до сьогодні так і не визначений.

Те, що принцип етнічної, а не політичної нації став конституційним в Україні, було викликано у першу чер-

гу традицією розуміння сутності категорії "нація" в колишньому СРСР.

У цьому контексті бажано зупинитися на ще одному аспекті. У преамбулі Конституції України вказується: "...спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення" [7]. Тут під нацією мають суто етнічну спільноту, а "український народ" виступає правовим відповідником української політичної нації. Виходячи з контексту зазначеного, поняття "нація" і "народ" співвідносяться як частина і ціле, що не відповідає загальноприйнятному у світі співвідношенню.

На наше бачення, вказана "аномалія" відбувалася унаслідок пострадянської інерції, де як вже було вищезазначено, в науковій літературі колишнього СРСР використовували термін "багатонаціональний радянський народ", а поняття "нація" Москва передавала на рівень етнотериторіальних республік.

Що стосується поняття "український народ", то у преамбулі Конституції України зазначено, що це "громадяни України всіх національностей", натомість в "Декларації про державний суверенітет" вказано: "Громадяни Республіки всіх національностей становлять народ України". Хоча з контексту вищевказаних нормативно-правових актів поняття "український народ" та "народ України" нібито семантичні, проте у першому випадку дефініція "народ" вживається в етнічному, а в іншому в етатичному значенні (від французького слова *etat* — держава). На це зокрема звернула увагу Наукова рада з проблем міжетнічних відносин і етнонаціональної політики при Президії НАН України, яка ще у квітні 2008 р. запропонувала замінити поняття "український народ" на "народ України" як найбільш нейтральний термін. Водночас, як показує українська практика, на державному рівні керівництво країни досить часто апелює до "українського народу", маючи на увазі всіх громадян України. Натомість у країнах Заходу етатичне розуміння поняття "народ" закріпилося за терміном "нація", тоді як для власне етнічних спільностей використовують такі категорії, як "етнічні групи", "етнічні відносини".

На відміну від України, Російська Федерація успадкувала ідеологічну матрицю, яка існувала в СРСР — доктрину багатонаціональності. Так, у преамбулі нині діючої Конституції Російської Федерації (1993) вказується про "багатонаціональний народ Російської Федерації" [6].

Однак тут доречно наголосити, що протягом останніх 20-ти років у Росії спостерігається певний перегляд національної політики у плані консолідації громадян Російської Федерації у "російську націю".

Для багатьох російських учених — Р. Абдулатіпова, С. Арутюнова, Л. Дробіжевої, М. Губогло, В. Амеліна та інших термін "російська нація" є неприйнятним, вважаючи, що Російська Федерація — багатонаціональна країна. Водночас деякі російські вчені "еволюціонували". Так, якщо раніше, на думку Е. Баграмова, термін "російська нація" стояв на заваді використання його по відношенню до всього населення Російської Федерації, оскільки серед іншого це "логічно веде до вимог скасування існуючих національно-державних утворень у Росії" [1], то зараз науковець є палким прихильником використання саме цього терміну.

Загалом доводиться констатувати, що протягом останнього часу кількість прихильників готових прийняти поняття "російська нація" в російських наукових колах зростає. Останні аргументують свою позицію тим, що більшість населення в Росії продовжують ідентифікувати себе тільки або передусім в якості "росіян", "татар", "чеченців", і лише потім — в якості "громадян Російської Федерації". Іншими словами, оскільки етнічна самосвідомість в головах мільйонів громадян Росії все ще домінує над національною, це несе загрозу розпаду Російській Федерації. Науковці вважають, що слід формувати "нову націю". На думку Ю. Граніна, серед причин, які призвели до розпаду як царської Росії, так і СРСР, було те, що вони "не були, подібно до багатьох європейських країн, перетворені в "національні держави", населення яких було політично і культурно інтегровано в нову історичну спільність — "націю" [3, с. 15].

Вперше на найвищому рівні про політичну націю у 1994 р. заговорив тодішній Президент Російської Федерації Б. Єльцин. У щорічному Посланні Президента РФ 1994 р. він акцентував увагу на тому, що "в перспективі ми будемо рухатися до російської нації, яка розуміється як співгромадянство" [11].

Якщо упродовж 1990-х років ХХ століття проект "російська нація" уникав відвертої прив'язки до російського етносу й приналежності до нації у першу чергу визначалася через громадянство, поза зв'язком з етнічними компонентами, то в період путінського правління відбулося визнання домінантної ролі етнічних росіян як державоутворюючого етносу у процесі централізації держави. Про це чітко заявив В. Путін на початку 2012 р. у статті "Росія: національне питання" в "Независимой газете" [13].

На це вказують і соціологічні дані. Так, згідно з загальнонаціональними дослідженнями проведеним Інститутом соціології РАН, якщо в 1995 р. на питання: "Росія — багатонаціональна країна, але росіяни повинні мати більше прав" серед респондентів таких було 14%, то вже у 2014 р. таких виявилось 32%. Натомість, якщо у 1995 р. 65% опитаних вважали, що "Росія — спільний дім багатьох народів. Всі народи Росії повинні володіти рівними правами", то у 2014 р. таких було тільки 50% [15].

У грудні 2012 р. Президент РФ видав Указ "Про Стратегію державної національної політики Російської Федерації на період до 2025 року", в якому, поряд з терміном "багатонаціональний народ Російської Федерації", з'явився новий синонімічний — "російська нація" [10]. На виконання Указу Президента уряд Російської Федерації прийняв постанову від 20 серпня 2013 р. № 718 "Про федеральну цільову програму "Зміцнення єдності російської нації і етнокультурний розвиток народів Росії (2014—2020 років)", яку через декілька днів затвердив голова уряду Російської Федерації.

Таким чином, попри те, що багато науковців, експертів у Російській Федерації виступали (виступають) проти використання поняття "нація" на загальнодержавному рівні, концепт "російська нація" ввійшов в російське політико-правове поле. Причому це поняття розуміється у надетнічному політичному сенсі, як це має місце на Заході.

Намагаючись уникати оціночних суджень, варто зазначити, що швидше за все в Російській Федерації при затвердженні поняття "російська нація" притримувалися точки зору В. Тишкова, який вважає, що "націєбудівництво не слід розуміти в есенціальному сенсі як деяку соціальну інженерію з уніфікації культурних рис і ідентичності росіян. Це передусім політика затвердження поняття..." [16, с. 28]. Не применшуючи роль держави у формуванні політичної нації, водночас, на нашу думку, мова йде про надмірний конструктивізм. Назвати населення "нацією", ще не означає, що воно породить націю, оскільки процес формування націй відбувається не зверху, не нормативно-правовими актами, а політичною свідомістю, самовизначенням громадян країни, затвердженням ідеї політичної нації у масах, натомість у Російській Федерації продовжує домінувати розуміння сутності "нація" як етнічної спільноти. Свідченням цього є результати проведеного в 14 регіонах Російської Федерації опитування дорослого населення у віці від 18 років і старше, яке охопило понад 5 тис. осіб. Так, респонденти на запитання "Згадайте приклади інших країн: французи — французька нація, канадці — канадська нація і т. д. Чи згодні ви з тим, що громадяни Російської Федерації — це російська нація?", 38% респондентів вказали, що в умовах Росії єдина нація виникнути не може, 15% — вважають, що для цього потрібно десятиліття, 8% — вважають, що для цього потрібно декілька років, 17% — важко відповісти і лише 23% — сказали "так" російській нації [14, с. 455].

Швидше за все поява поняття "російська нація" в російському правовому полі свідчить не про соціокультурну реальність, а про модель етнонаціональної політики Російської Федерації в середньостроковій чи радше в довгостроковій перспективі.

На відміну від Росії, де існує гостра конкуренція між різними силами, які відстоюють своє трактування поняття "нація", в Україні має місце більше консенсусу з приводу сутності поняття "нація" як у наукових колах, так і у суспільній свідомості.

В Україні у широкий "вжиток" слово "нація" в політичному сенсі увійшло за часів правління Президента України В. Ющенка. Значною мірою це було викликано тим, що про політичну націю як явище багато науковців, експертів, політиків заговорили після подій Помаранчевої революції. Водночас тут доречно наголосити, що ще в 2002 р. Президент України Л. Кучма у своєму посланні до Верховної Ради України "Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році" заявив про "реалізацію ідеї творення української політичної нації, де мають знайти відображення органічно вписані в європейський консолідаційний процес природні права як українського етносу, так і національних меншин" [12, с. 14].

Як показують останні події в Україні (Євромайдан та особливо військові дії на Сході країни), багато представників не титульного етносу, які проживають в Україні, готові не тільки інтегруватися в український соціум й ідентифікувати себе з Україною, але й віддати за неї власне життя. Вони бачать себе представниками цієї громадянської нації, визначаючи себе і свої інтереси через нею, а не через якісь інші спільності. Іншими словами, попри негативні наслідки війни на Сході, зовнішня агресія сприяє поглибленню почуттю єдності, со-

лідарності, чіткого усвідомлення національної ідентичності громадян України. На посиленні інтеграції в середовищі українського суспільства та прискоренні процесу формування політичної нації, вказують не тільки експерти та соціологічні дослідження. Виступаючи в 2015 р. під час Маршу Незалежності Президент України П. Порошенко заявив, що "ми остаточно сформувалися як єдина українська політична нація" [2].

Окрім консолідуючого чинника, концепт "політичної нації", враховуючи курс на європейську інтеграцію України, повинен бути узгодженим з існуючою на сьогодні міжнародною політико-правовою практикою, щоб не тільки ми себе розуміли, але й нас розуміли в інших країнах.

Отже, хоча і "нація" відноситься до однієї з визначальних категорій конституційного права, в Конституції вона розуміється неоднозначно: використовується як в етнічному, так і у політичному значеннях. Для Конституції нечіткість формулювань щодо основних понять є неприпустимою.

Виходячи з вищесказаного, в українському законодавстві слід чітко дати визначення поняттю "українська нація" та позбутися зазначених суперечностей. На нашу думку, доцільно за основу взяти концепт "нація" в політичному розумінні. Після відповідних змін в українському законодавстві відпаде потреба при понятті "українська нація" обов'язково додавати предикат "політична". В кінцевому підсумку це сприятиме формуванню чіткої державної етнонаціональної політики України.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Як бачимо, протягом останнього часу концепт політична нація має тенденцію до "дрейфу" на Схід Європи. Однак пострадянські країни повільно відмовляються від етнічного значення поняття "нація" й переходу до широкого громадянського (політичного) розуміння цього концепту. На відміну від України, в російському правовому полі з'явилося одне із базових понять етнонаціональної політики — "нація" в політичному розумінні.

У відповідність до нових суспільних реалій в українське законодавство слід внести зміни, які б виходили з політичного розуміння сутності концепту "нація". Ідея формування української політичної нації повинна стати основоположним принципом при розробці цільових програм реалізації національної політики в Україні.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у можливості дослідження категорії "нація" у політико-правовому полі інших пострадянських країн.

Література:

1. Баграмов Э.А. Нация. Как согражданство? / Э.А. Баграмов // Независимая газета. — 1994. — 15 марта.
2. Виступ Президента України під час проведення Маршу Незалежності 24 серпня 2015 року, м. Київ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-pid-chas-provedennya-marshu-nezal-35841>
3. Гранин Ю.Д. Станет ли Россия "национальным государством"? / Ю.Д. Гранин // Вопросы философии. — 2011. — № 1. — С. 15—26.

4. Декларация прав человека и гражданина 1789 года [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://1789-fr.ru/declaration.html>

5. Декларація про державний суверенітет України // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). — 1990. — № 31. — Ст. 429.

6. Конституция Российской Федерации [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.consultant.ru/popular/cons/1_1.html#p27

7. Конституція України [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

8. Кресіна І.О. Проблеми реформування моделі етнонаціональної політики України / І.О. Кресіна // Вісник Академії правових наук України: зб. наук. пр. / Редкол.: В. Тацій та ін. — Харків: Право, 2012. — № 1 (68). — С. 46—54.

9. Михайлов В.М. К вопросу об эволюции государственного-гражданской идентичности россиян / В.М. Михайлов / Феномен идентичности в современном гуманитарном знании: к 70-летию академика В.А. Тишкова / [сост. М.Н. Губогло, Н.А. Дубова]; Ин-т этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая РАН. — М.: Наука, 2011. — С. 115—123.

10. О Стратегии государственной национальной политики Российской Федерации на период до 2025 года: Указ Президента РФ от 19 декабря 2012 г. № 1666 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://base.garant.ru/70284810>

11. Об укреплении Российского государства (основные направления внутренней и внешней политики): Послание Президента России Б. Ельцина Федеральному Собранию РФ от 24.02.1994 г. // Российская газета. — 1994. — 25 февраля.

12. Послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році". — К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 2003. — 478 с.

13. Путин В.В. Россия: национальный вопрос / В.В. Путин // Независимая газета. — 2012. — 23 января.

14. Российская нация. Становление и этнокультурное многообразие / Под. ред. В.А. Тишкова; Ин-т этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая РАН. — М.: Наука, 2011. — 462 с.

15. Российское общество в контексте новых реалий (тезисы о главном). Информационно-аналитическое резюме по итогам общенационального исследования. — М.: Институт социологии РАН, 2015. — 58 с. — Режим доступа: <http://www.isras.ru>.

16. Тишков В. А. Кризис понимания России / В.А. Тишков. — М.: МПСИ; Воронеж: МОДЭК, 2006. — 31 с.

17. Тишков В.А. Реквием по этносу: Исследования по социально-культурной антропологии / В.А. Тишков. — М.: Наука, 2003. — 543 с.

References:

1. Bahramov, E. A. (1994), "Nation. As co-citizenship?", *Nezavysyamaia hazeta*, vol. 15.03.

2. President of Ukraine (2015), "Speech of President of Ukraine during the March of Independence August 24, 2015", available at: <http://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-pid-chas-provedennya-marshunezal-35841> (Accessed 20 June 2017).

3. Hranyn, Yu. D. (2011), "Will Russia become a "national state"?", *Voprosy fylosofyy*, vol. 1, pp. 15—26.

4. 1789-fr.ru (2017), "Declaration of Human Rights and the Citizen of 1789", available at: <http://1789-fr.ru/declaration.html> (Accessed 20 June 2017).

5. Verkhovna Rada of Ukraine (1990), "Declaration on State Sovereignty of Ukraine", *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR)*, vol. 31, pp. 429.

6. Constitution of the Russian Federation (1993), available at: http://www.consultant.ru/popular/cons/1_1.html#p27 (Accessed 20 June 2017).

7. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "The Constitution of Ukraine", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Accessed 20 June 2017).

8. Kresina, I. O. (2012), "Problems of reforming the model of Ukrainian ethnonational policy", *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*, vol. 1(68), pp. 46—54.

9. Mykhajlov, V. M. (2011), "On the evolution of the state-civic identity of Russians", *Fenomen ydentychnosti v sovremennom humanyarnom znanyu: k 70-letyiu akademika V. A. Tyshkova* [The phenomenon of identity in contemporary humanitarian knowledge: to the 70th birthday of Academician VA Tishkov], *Yn-t etnolohyy y antropolohyy im. N. N. Myklukho-Maklaia RAN Nauka, Moscow, Russia*, pp. 115—123.

10. President of Russian Federation (2012), "On the Strategy of the State National Policy of the Russian Federation for the period up to 2025", available at: <http://base.garant.ru/70284810> (Accessed 20 June 2017).

11. President of Russian Federation (1994), "On the Strengthening of the Russian State (Main Directions of Domestic and Foreign Policy): Message of the President of Russia B. Yeltsin to the Federal Assembly of the Russian Federation", *Rosysjskaia hazeta*, vol. 25.02.

12. President of Ukraine (2003), *Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy "Pro vnutrishnie i zovnishnie stanovysche Ukrainy u 2002 rotsi"* [Message of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine "On the Internal and External Situation of Ukraine in 2002"], *Informatsijno-vydavnychyj tsentr Derzhkomstatu Ukrainy, Kyiv, Ukraine*.

13. Putin, V. V. (2012), "Russia: the national question", *Nezavysyamaia hazeta*, vol. 23.01.

14. Tyshkova, V. A. (2011), *Rosysjskaia natsyia. Stanovlenye y etnokul'turnoe mnohoobrazye* [The Russian nation. Formation and ethno-cultural diversity], *Yn-t etnolohyy y antropolohyy im. N. N. Myklukho-Maklaia RAN, Moscow, Russia*.

15. Institut sotsyolohyy RAN (2015), "Russian society in the context of new realities (theses about the main thing). Information-analytical summary on the results of a nationwide survey", available at: <http://www.isras.ru> (Accessed 20 June 2017).

16. Tyshkov, V. A. (2006), *Kryzys ponymanya Rossyy* [Crisis of understanding of Russia], *MPSY, Moscow, Russia*.

17. Tyshkov, V. A. (2003), *Rekvyem po etnosu: Yssledovanya po sotsyal'no-kul'turnoj antropolohyy* [Requiem for Ethnicity: Studies on Socio-Cultural Anthropology], *Nauka, Moscow, Russia*.

Стаття надійшла до редакції 26.06.2017 р.